

МОЯТА КУЛТУРА, МОЯТ ДОМ

ПЕТР ХРИСТОВ

Тази статия е написана въз основа на доклад, който представих във Фестивалния и конгресен център във Варна – мястото напълно отговаряше на темата на статията. Следващите редове се отнасят към въпроса за (така наречените) културни домове на територията на днешна Република Чехия. Вероятно темата не се среща често в историческите изследвания, но определено не е и маргинална, тъй като културните домове са един от основните елементи на структурата (или дори инфраструктурата) на културния живот на цяла Централна (и Източна) Европа. Културните домове са все така емблематични сгради и пространства, отворени за всякакви културни дейности.

ДА ПОГОВОРИМ ЗА МИНАЛОТО

Да се говори и обсъжда миналото, е повече от важно. И все пак понякога е извънредно трудно да се намери подходящ начин да се обърнем към собствената си история. А ако искаме да се занимаем и с наследството от комунистическата епоха в (нашата) история, то ще се изправим и пред множество опасности.

Винаги трябва да припомним, че се налага да посочваме, че съвременната ни история е като минно поле – мнозина помним предишния строй, но всеки от нас има своята си гледна точка и своите си спомени. Добре известно е, че паметта не е най-надеждният източник на информация – но пък същевременно най-много на нея се осланяме! И все пак сега не можем да разчитаме единствено на личните свидетелства, когато изследваме съвременната история, изкуство и култура.

Днес, повече от три десетилетия след 1989 г. и Каdifената революция – както ние, чехите, все още ни се иска да наричаме това епохално историческо събитие, – израсна едно цяло ново поколение, което вече и работи; поколение, което няма личен досег с комунистическото общество.

И неслучайно новото поколение изследователи все по-често насочва вниманието си към въпросите на най-новата ни история, най-вече втората половина на XX век. Но трябва ли да кажем, че това поколе-

ние е превъзмогнало комунистическото минало? Отговорът определено не е толкова лесен. (Всякакво) минало винаги е имало, както винаги е имало нещо и преди. Както в нашия живот, така и в живота на обществото.

И поради това точно сега повече от всякога трябва да си задаваме тези въпроси – какъв беше животът ни преди и какъв е сега? Промени ли се нашият живот, или не? По какъв начин? Какво е останало от преди?

КРАТКО ОТКЛОНЕНИЕ: СЛЕДИТЕ НА МИНАЛОТО

През първите месеци на 2023 г. имахме множество поводи да видим колко съществени, важни и въздействащи са темите от чешкото (и може би чехословашкото) комунистическо минало днес, повече от „30 години след“...

Например по време на президентските избори в Чехия през февруари 2023 г. комунистическото минало и на двамата окончателни претенденти – Петр Павел (избран впоследствие за президент) и Андрей Бабиш (бивш министър-председател и неуспял кандидат-президент) – се превърна в ключов момент за техните кампании и „пропаганда“.

Въпросът съвсем не е сложен: ако някога си бил комунист, това означава ли, че си оставаш – завинаги – без чест, с опетнена репутация и предизвикващ недоверие? И как да разберем кога „флиртът“ с тоталитарната власт все още е бил приемлив и кога е станал недопустим?

От друга страна, всеки период от историята оставя следа както в живота на обществото, така и в живота на всеки отделен човек. Втората половина на XX век не е изключение, както е видно например от мрежата театрални зали в Чехословакия или/и Република Чехия (не изключваме Словакия). Подходът на комунистическия режим към културния живот не е еднозначен и повдига множество въпроси пред съвременното – да кажем – посткомунистическо общество.

Историческото ни наследство – и няма значение дали историята е била „добра“ или „лоша“ – е сред нас и нека си признаем, не е лесно да се освободим от това наследство. И може би и не е необходимо.

КЪДЕ МОГА ДА НАМЕРЯ ТЕАТЪР В ТОЗИ ГРАД?

Централна Европа – т.е. районът, включващ Чешката и Словашката република – е един от регионите с най-много театрални сгради (а може би и театрални трупи). Накратко, можем да намерим театър почти навсякъде.

И за целите на тази статия – понятието „театър“ не означава само „театрални сгради“, но и „театрални прояви“, т.е. най-общо театрални представления.

За да сме съвсем точни – наскоро едно проучване на историята на чешкия професионален и любителски театър показва, че в определени исторически моменти в почти всяко чешко село се е играл театър. А в края на XVIII и началото на XIX в. много селища дори и строят свои собствени постоянни театрални сгради или приспособяват зали за театрални прояви в местни гостилници и странноприемници.

Цялото това „архитектурно“ усилие се ползва както от пътуващи театрални трупи (местни и чуждестранни), така и от местните любителски театри, които имат много силни традиции.

Из цяла Чехия, дори и в малките „градчета“ откриваме многобройни представителни театрални сгради, повечето от които са построени в края на XIX или през първата половина на XX век. Този период обаче обхваща две напълно различни политически и исторически епохи: чешките земи като част от Австро-Унгарската империя (до края на Първата световна война) и (от октомври 1918 г.) независимата чехословашка държава.

Ако анализираме ситуацията и структурата на „чешкия“ културен живот през последния век и половина, ще потвърдим, че театрите (в смисъл на театрални сгради) са подходящи не само за театрални прояви.

Не можем да пренебрегнем огромния брой други местни „културни пространства“, в които и досега се организират и провеждат театрални и други културни прояви (като концерти, вечеринки или балове).

Ако се върнем към XIX век, ще се натъкнем на една друга „регионална особеност“: много от тези културни пространства – с изключително значение за местния социален живот – са плод на усилията на популярни чешки спортни и културни дружества като „Сокол“ или „Орел“.

Необходимо е да разглеждаме проявите на всички тези дружества в контекста на усилията в подкрепа на патриотичните – или може би националистическите – възделения на чехите в края на XIX век като на нация, част от мултинационалната Австро-Унгарска империя.

ДОМОВЕТЕ НА СОКОЛИТЕ И КУЛТУРНИТЕ ДОМОВЕ

Трябва да търсим корените на културните домове в Централна Европа именно през втората половина на XIX век. „Соколовни“, тоест домовете на соколите, както и досега наричаме тези сгради, са (всъщност) първото поколение „културни домове“. „Соколовни“ сбират в едно почти всички културни, спортни и социални прояви. Театърът се среща с музиката, концертите, баловете и изложбите, както и с важни проявления на гражданското общество – като избори, дискусии или политически срещи. Към тези пространства можем да добавим и други видове „културни“ или „многофункционални“ сгради: като „домове за народа“ или „домове на работника“, основани главно от различни политически, граждански или социални дружества.

И всички тези сгради, създадени далеч преди основаването на комунистическата партия, ще бъдат многократно използвани в следващите години за културните и пропагандни цели на комунистическия режим.

В заключение: тези сгради и пространства са изиграли изключителна роля в развитието на чешкото общество, помагат извънредно много за укрепването на чешкото „национално съзнание“ и имат огромен принос за създаването на независима Чехословакия през 1918 г. Макар ситуацията – както и предназначението на тези сгради – да се променя из основи след Втората световна война, най-вече след комунистическия „преврат“ през февруари 1948 г., залите остават, в тях продължават да се организират мероприятия, но пък диаметрално се променя драматургията на програмите.

ЦЯЛАТА КУЛТУРА В ЕДИН ДОМ

След 1948 г. в чешкото общество настъпват съществени социални, политически и културни промени, които засягат всички сфери на обществото. Комунистическият режим е съвсем наясно за важната роля на „културата“ в обществения живот. Разбира се, причините за подпомагането

на „културните пространства“ – от гледна точка на комунистическия режим – напълно се различават от тези в предходната епоха. „Новата прогресивна“ култура следва да служи на политическото злободневие и да подпомага Комунистическата партия в упражняване на пълен контрол върху обществото. И така се заражда идеята за културните домове като център на живота на местните общности. Културата трябвало да се доближи максимално до хората, за да не се налага публиката да ходи надалеч, за да я получи.

И все пак идеята за създаване на културни домове не е чешко откритие. Можем да намерим блестящи примери за този „културно-политически въпрос“ и в други страни в Европа. Чехословашките културни домове се създават по подобие на съветските, но трябва да се отдаде дължимото на друг възможен подход, представен от известния френски проект за *maisons de la culture* на Андре Малро в следвоенните години, популяризиран по-късно от Жак Ланг и други политици – основно от левицата (т.е. социалистическите партии и правителства).

И западните, и източните идеи за домове на културата споделят нещо общо – те разглеждат изкуството и културата като важна част от живота на обществото. Като че ли правото на култура трябва да се разглежда като необходимост за всеки един човек – или още по-добре: за всеки един член на обществото.

Необходимо е да се посочи и една важна отлика: да си социалист (или левичар) в западното общество (подобно на Андре Малро или Жак Ланг във Франция), означава нещо коренно различно от това да си комунист (или социалист) в източната част на света преди падането на Желязната завеса.

При все това трябва да се спомене и още една съществена разлика: френският проект на Малро за *maisons de la culture* се ръководи от идеята за децентрализация – целта на проекта е да изтласка културния живот от центъра (т.е. от Париж) към регионите, първо (през 40-те и 50-те години на XX в.) в периферията на Париж, а след това (през 60-те и 70-те години на XX в.) в цяла Франция.

Чешката ситуация е напълно различна. Структурата на културните пространства в района на Република Чехия/Чехословакия – както вече беше упоменато – открай време е децентрализирана. Дори малките областни

градчета се радват на богатата културна програма, считана за неизменна част от живота на местните общности. След 1948 г. тази ситуация определено подпомага много нови социалистически/комунистически правителства в Чехословакия и лесно се превръща в естествена част от културната политика.

И независимо че комунистическият режим има за цел да използва тази гъста мрежа от регионални културни домове основно за разпространение на собствената си идеология, тази добре развита структура от културни пространства не изчезва дори след революцията от 1989 г. Напротив – мрежата от местни културни домове – в допълнение към местните/регионалните/общинските театри и другите културни пространства като „Соколовни“ или домовете на работника – са в основата на същинската структура от културни пространства и центрове в Република Чехия.

НАСЛАГВАНЕ НА КУЛТУРНИТЕ ПЛАСТОВЕ

Говорейки за тези процеси, е редно да обърнем внимание на своеобразния процес на наслагване на исторически пластове за продължителен период от време. Благодарение на този непрекъснат и „безкраен“ процес имаме уникалната възможност да живеем в свят, в който част от историята продължава да живее в настоящето ни. И трябва да се справяме дори с „лошите“ периоди от историята ни.

Ако вземем за пример ситуацията с културните пространства, съществуващи в Централна Европа, лесно можем да видим и проследим как всеки нов режим използва наличното за своите цели.

През XIX век по времето на Австро-Унгарската империя чешките националисти използват за своите културни и националистически прояви не само (собствените си) новопостроени сгради, но и културните пространства, създадени от немскоезичните жители на региона – като общински театри или „домове за народа“.

Първата Чехословашка република в периода между световните войни не само че решава да построи чисто нови – често самобитни и модернистични сгради, за да насърчава културния и социален живот на новосъздадената чехословашка нация, но и не пропуска да се възползва от по-старите културни центрове от „предчехословашката епоха“, като

например вече споменатите „Соколовни“. На практика тези сгради са основният двигател на културния живот извън Прага и в многото градове из цяла Чехословакия.

Даже нацистите полагат поредния пласт по времето на Втората световна война.

И все пак именно комунистическият режим, продължил 40 години, има основен принос за изграждането на структурата на чешката (или чехословашката) културна карта. Дори той не унищожава предходните наслоения от миналото – напротив, както вече споменахме, тоталитарният режим използва съществуващите структури за собствените си цели. Подобно на режимите в другите комунистически страни, чехословашкият комунистически режим се нуждае от собствени „модерни“ домове на културата – така че се налага новите културни домове да бъдат многофункционални и мултикултурни сгради, за да обслужват всички „социалистически“ нужди на „народа“.

Ако попитаме за резултатите от тези дейности за развитието, трябва да признаем, че е налице огромна мрежа от местни културни домове в цялата страна, които – дори и днес – имат богати „културни“ програми. Тези сгради обичайно работят като *stagioni* – предоставяйки зали най-вече на частни пътуващи театрални групи (с почти само забавни булевардни комедии) или музикални събития от всякакъв вид.

В съвременните домове на културата има и много проблеми за решаване. На първо място, възникват технически проблеми. Основният проблем на чешките „културни домове“ е техническото им състояние. При това първоначално те са замислени като мултикултурни пространства за всякакъв вид изкуства, което може би звучи като блестяща и модерна идея. Проблемът е, че художественият живот е все по-разнообразен и съвременните нужди от „универсални“ пространства са напълно различни от тези за периода от началото на 1960-те до края на 1980-те.

Разпределението на вътрешните пространства и техническите ограничения на някои домове на културата например предполагат на сцената им да се поставят театрални представления като леки комедии, които не изискват сложни сценични решения.

Да не говорим за непосилната издръжка – управлението на културните домове често е много скъпо и тъй като те са предимно в ръцете на

общините, стопанисването им се превръща в прекомерна тежест за общинските, т.е. обществените бюджети.

СТРУКТУРНИ ПРОМЕНИ И АНОМАЛИИ В ЧЕШКИЯ ТЕАТРАЛЕН ЖИВОТ СЛЕД 1989 Г.

От времето на Комунистическата революция през 1948 г. до Нежната революция от 1989 г. почти всички официални театрални прояви в страната са централизирани, включително създаването и управлението на театрите и културните домове. От друга страна, централизираната държавна икономика дава възможност да се строят сгради, които като цяло се оказват скъпи за изпълнение и поддръжка.

И докато съвременната мрежа от театрални зали в Чешката република (а и в Словакия) е положена на „комунистически“ основи, то при свободния пазар почти няма построени нови театри. Много малко са новите театри, построени след 1989 г., а и за последните три десетилетия не се създават и особено много нови културни домове. Трябва да признаем, че ако не смятаме някои независими и алтернативни театрални пространства, чешката публика посещава все същите зали отпреди 40–50 години.

В заключение нека разгледаме един пример за типичен чешки парадокс. Едно от последните „културни пространства“, построени в Чешката република, е удивителната бруталистична и/или неофункционална сграда на съвременния Пражки конгресен център, открит през 1981 г. като (Пражки) Дворец на културата. В последните 40 години това място търпи впечатляващо развитие: тук се провеждат конгресите на Комунистическата партия на Чехословакия, а по-късно и срещи на страните – членки на НАТО, и на държавници от ЕС. Михаил Горбачов, Барак Обама, Елтън Джон и Боб Дилън – всички те са били тук. Поколения подрастващи са се учили на валс и полка в местната зала и са танцували на многочислени събирания по време на легендарните събития на Рокфеста. Над един милион души аплодират едно от първите музикални представления в Чехия след 1989 г. – мюзикъла „Дракула“. И именно тук астрономите изключват Плутон от планетите на Слънчевата система, а за международни конгреси пристигат десетки хиляди от цял свят.

Отделяме внимание на най-големите чешки културни домове, но трябва да отдадем дължимото и на всички по-малки, които заедно създа-

ват уникалната и доста парадоксална екосистема на чешкия културен свят. Едно е ясно – съвременният театрален свят в Чешката република е напълно различен днес. След 1989 г. има не само държавни, но – от ново – и частни театри.

Но и частните, и държавните трупни могат винаги да се срещнат на една и съща сцена – в културния дом на този или онзи град в цялата страна. А може би и на някоя стара „Соколовна“ сцена от края на XIX век.

*Превод от английски:
Кръстана Иванова*

Доц. д-р Петр Христов, Карлов университет, Прага, Чешка република

Петр Христов е театрален критик, университетски преподавател, преводач. Професионални интереси: френска драма и театър, средновековен театър, съвременна драма, театрална критика, преводи на пиеси и романи (Жари, Метерлинк, Барбери, Дябар, Депант, Бурауи, Конфино, Асус, Тиери, Рибе, Габели, Роже-Лакан и др.). Автор на книгите: *Gérard de Nerval a jeho dvojenec* („Жерар дьо Нервал и неговият двойник“, 2017), *Maurice Maeterlinck: Krátké hry o smrti* („Морис Метерлинк: кратки пиеси за смъртта“, 2014), *České drama dnes: rozhovory s českými dramatiky* („Чешката драма днес: Интервюта с чешки драматурзи“, 2012).

e-mail: christov@centrum.cz / www.petrchristov.com